

ՀՏՀ 32.327

**ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՍԱՂԱՂԱՐՄ
ՍԻՋՆՈՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՋԱՍՈՂՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ
ՊԵՏԱԾԵՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՆԹՄԱՆԵՐԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ
(1993 թ. ապրիլ-հունիս ամիսներին)**

Տ. Վ. Հակոբյան
պատմության ամբիոն

1993թ. մարտի 27-ից մինչև ապրիլի 5-ը ինքնապաշտպանության ուժերի (ԻՊՈՒ) ստորաբաժանումների ճնշման տակ հակառակորդը ստիպված թողնց Լաչինի և Քելբաջարի տարածքները¹։ Նկատենք, որ ռազմավարական տեսանկյունից նրկրի անվտանգությունը ապահովելու համար այդ կրակակետերի ոչնչացումը դարձել էր խիստ անհրաժեշտություն։ Փաստենք նաև, ազատագրված տարածքը հայոց հայրենիքի մասնիկն է՝ իր պատմությամբ ու մշակույթով, հայի՝ պատմականորեն ռաճահարված արժանապատվության ու մասաված ներաշխարհի շտկման և ապաքինման միջոցը, վերջապես՝ թուրքական և ադրբեջանական ցեղասպանությունների դիմաց հայոց արյամբ զայսօր նվաճած արդար, թեկուզ և նվազագույն փոխհատուցումը։

Պետք է նշել, որ ռազմական գործողությունները հակամարտության գոտում նոր թափ էին ստացել միջնորդների անգործության պատճառով, և Քելբաջարի ազատագրումը հայկական ուժերի կողմից բավականին մեծ խառնաշփոթ առաջացրեց միջազգային աույաններում։ Այս պայմաններում նորից աշխուժացան միջնորդական նախաձեռնությունները հիմնախնդրի խաղաղ կարգավորման ուղղությամբ։

Իրադարձությունների նման զարգացումը եզակի մի հնարավորություն ստեղծեց նաև Ռուսաստանի համար, որի դիվանագիտությունը նորից փորձեց իր ձեռքը վերցնել ողջ միջնորդական նախաձեռնությունը։

Ապրիլի 8-ին բանակցություններ կայացան Մոսկում ՌԴ նախագահ Բ.Ելցինի նախաձեռնությամբ։ Եռակողմ հանդիպմանը մասնակցեցին ՌԴ պաշտպանության նախարար Պ.Գրաչովը, ՀՀ պետնախարար Վ.Սարգսյանը, Ադրբեջանի պետարտուղար Փ.Հուսեյնովը։ Բնառքիման նյութը տարածաշրջանում ստեղծված իրավիճակն էր և հայ-ադրբեջանական հակամարտության նոր սաստկացումը։ Սակայն հանդիպման ընթացքում որևէ պաշտոնական փաստաթուղթ չստորագրվեց։

Սույն օրը Ռուսաստանի նախագահ Բ.Ելցինն ուղերձով դիմեց Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահներին։ Մտահոգություն արտահայտելով վերջին շրջանում հակամարտության սրման առիթով՝ Բ.Ելցինը պատրաստակամություն հայտնեց նրկու հանրապետությունների ղեկավարների համաձայնության ղեկրում իրականացնել իր առաքելությունը²։

Ռուսաստանի այդպիսի պահվածքը տարածաշրջանում ակտիվացրեց նաև արմատորին։ Ապրիլի 26-28-ը Պրահայում կայացավ ԵԱՀԿ Ավագ պաշտոնյաների խորհրդի նստաշրջան։ Օրակարգում նախատեսված էր արցախյան հիմնախնդրի քննարկում։ Սակայն պետք է նշել, որ ոչ մի պաշտոնական փաստաթուղթ չընդունվեց։ Հանդիպման ընթացքում մասնակից ներկները չկարողացան գալ ընդհանուր համաձայնության, քանի որ Ադրբեջանն այս հանդիպումը փորձեց օգտագործել քարոզչական նպատակով և վերստին պահանջեց որպես նախապայման խաղաղության բանակցությունները սկսելուց առաջ դուրս հանել հայկական ուժերը Քելբաջարի շրջանից։ Բանակցային գործընթացը Ադրբեջանի կողմից վիժեցնելու փաստի կապակցությամբ հրապարակվեց Ավագ պաշտոնյաների խորհրդի նախագահի հայտարարությունը, որում մտահոգություն էր հայտնվում պատերազմական գործողությունների ակտիվացման կապակցությամբ և պահանջվում գինված ուժերի հնարաշումը Քելբաջարի տարածքից³։ Հայտարարությունում նշված էր նաև, որ «բանակցությունների զարգացման պատասխանատուն է Ադրբեջանի կառավարությունը»⁴։ Այդ առնչությամբ ԼՂՀ ՊՊԿ-ն հանդես եկավ հայտարարությամբ, որ դատապարտեց Ավագ պաշտոնյաների խորհրդի նախագահի միակողմանի դիրքորոշումը հիմնականորեն խաղաղ կարգավորման վերաբերյալ՝ անտեսելով Ադրբեջանի կողմից ԼՂՀ տարածքների բռնազավթման փաստը։

Կարելի է ասել, որ Բելաբազարի գործողության համար բավականին կտրուկ բողոք հայտնվեց Իրանում ՀՀ դեսպանին, որին իրանական իշխանությունները հասկացրեցին, թե հայկական ուժերի հետագա հարձակողական գործողությունների դեպքում Իրանը վճռական շայլերի կդիմի⁴:

Տարածաշրջանում տեղի ունեցած փոփոխություններին արձագանքեց նաև ՄԱԿ-ը: Ապրիլի 30-ին ՄԱԿ-ի ԱԽ-ն արտահերթ նիստում ընդունեց դարաբաղյան հավամարտության խաղաղ կարգավորման վերաբերյալ N 822-ը բանաձևեր պահանջելով անմիջապես դադարեցնել բոլոր տեսակի թշնամանքներն ու թշնամական գործողությունները, տևական զինադադար հաստատել, ինչպես նաև դուրս բերել բոլոր տեսակի «զավթի» ուժերը Բելաբազարից և Ադրբեջանի վերջնու գրավված այլ շրջաններից: Բանաձևը կոչ էր անում բոլոր կողմերին վերսկսել բանակցությունները հավամարտության կարգավորման ուղղությամբ ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի խաղաղության գործընթացի շրջանակներում և հետ կազմեն խնդրի խաղաղ լուծմանը խոչընդոտող որևէ քայլից: Այն կողմերից պահանջում էր հարգել միջազգային մարդասիրական օրենքներն ու կանոնները, ինչպես նաև թույլատրել մարդասիրական օժանդակության անարգել առաքումը հատկապես տուժած շրջաններ թեթևացնելու համար քաղաքացիական բնակչության տառապանքը: Խորհրդակցելով ԵԱՀԽ նախագահի և Մինսկի խմբի ղեկավարի հետ՝ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ն դիմում է ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին ստեղծված կացությունը, հատկապես Բելաբազարի շրջանում, գնահատելու և ԱՆ զեկույց ներկայացնելու խնդրանքով: Որոշում է հարցը պահել ուշադրության կենտրոնում⁵:

Միջազգային հանրության հակամարտող կողմերին հաշտեցնելու հաջորդ ինչպարձան փորձը ձեռնարկվեց Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Թուրքիայի կողմից: Մայիսի 3-ին հակամարտության խաղաղ կարգավորման միջնորդական նախաձեռնությամբ ԱՄՆ, Ռուսաստանը և Թուրքիան ծրագիր ներկայացրեցին Հայաստանի և Ադրբեջանի իշխանություններին, ըստ որի մայիսի 9-14-ը հայկական ուժերը պետք է դուրս բերվեն Բելաբազարից, մայիսի 12-ից՝ հրադադար հաստատվել, մայիսի 17-22-ը ժեներում Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Թուրքիայի հովանավորությամբ բանակցություններ պետք է անցկացվեն Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև, մայիսի 24-25-ին Հռոմում ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի շրջանակներում բանակցություններ վերսկսվեն և մինչև հունիսի 1-ը մշակվող հակամարտության կարգավորման ընդհանուր ծրագիր: Ծրագրի հիմքում դրված էր «ամեն ինչ կամ ոչինչ» սկզբունքը, որը բացառում էր հիմնականների մեկնաբանման որևէ հնարավորություն⁶:

Ադրբեջանի իշխանություններն անվերապահորեն ընդունեցին ներկայացված առաջարկությունները, իսկ ՀՀ պաշտոնական շրջանակները դրական գնահատեցին ՄԱԿ-ի ԱՆ բանաձևը:

Ի տարբերություն ՀՀ իշխանությունների դիրքորոշմանը, Արցախում հարևադրված էին ավելի իրատես լինելու: Այդ առնչությամբ ԼՂՀ ԳԽ նախագահի պետտոնակատար Գ.Պետրոսյանը նամակ եղեց ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Քուրտս Ղալիին, ուր մասնավորապես նշեց. «...Միջազգային կազմակերպությունների և միջնորդ ներկերի գործունեության ակտիվացման առնչությամբ կուզենայի մեկ անգամ նա հայտնել ՄԱԿ-ի, ԵԱՀԽ-ի, Ռուսաստանի և այլ պետությունների խաղաղաբար ջանքերին աջակցելու մեր պատրաստակամության մասին, ջանքեր, որ ուղղված են ԼՂՀ և Ադրբեջանի միջև նրկվող բանակցություններ սկսելուն, կրակի դադարեցմանը, և հակամարտության տարածաշրջանում գտնվող բոլոր փախստականներին մարդասիրական օգնություն ցուցաբերելուն:

Սակայն զատ կուզենայի նաև արտահայտել մեր հանրապետության ղեկավարության մտահոգությունը ԱՆ 1993թ. ապրիլի 30-ի որոշման առթիվ, որում, մեր կարծիքով, հաշվի չեն առնվել քաղաքական իրոյթները, կոնկրետ՝ անկասկած ԼՂՀ-ի գոյությունը և մեր հանրապետության հետ կապված մեր շահերը:

Մենք կուզենայինք բոլոր շահագրգիռ նրկներին հավաստիացնել այն բանում, որ ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերի ցանկացած տեղաշարժերը ունեն ԼՂՀ տարածքում Ադրբեջանի զինված առաջխաղացում կանխելու կամ չեզոքացնելու նպատակ միայն:

Օգտվելով առիթից՝ կուզենայի Ձեզ հավաստիացնել ԼՂՀ ղեկավարության կողմից ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքի միջազգային անվտանգության պահպանմանը նպաստող բոլոր

սկզբունքները հարգելու մեջ եւ հույս հայտնել առ այն, որ ԼՂՀ-ն կդառնա միջազգային ընկերակցության լիիրավ անդամ»⁸:

Մինչդեռ, չնայած միջազգային խաղաղարարական ջանքերին, ռազմավարական աղբյուրները քանակապես և ակտիվորեն կազմավորումները շարունակում էին մարտական գործողությունները: Թեև լայնածավալ հարձակողական ռազմագործողություններ չէին վարվում, սակայն տեղի ունեցող մարտերը ապագայում էին, որ դեռ վաղ է խոսել հարցը խաղաղ քանակապես ճանապարհով լուծելու մասին, այն էլ՝ զիջումային ճանապարհով: Փաստորեն, միջազգային հանրությունը, Հայաստանի եւ ԼՂՀ-ի վրա ճնշումներ գործադրելով՝ փորձ էր անում հայկական կողմին միակողմանի զիջումների պարտադրել: Այն է թողնել ԼՂՀ-ի անվտանգության համար վիթխարի նշանակություն ունեցող Բելաջարը եւ Էսաբն վտանգել մեր ազգային շահերը տարածաշրջանում: Փոխարենը մեզ ոչինչ չէր առաջարկվում, նվազագույնի էին հասցվում հայկական ինքնուրույն քաղաքականություն վարելու հնարավորությունները:

Մայիսի 18-ին Հայաստանի եւ ԼՂՀ իշխանություններին հանձնվեց ԼՂ հակամարտությանը վերաբերող վերջին նախաձեռնության վերամշակված տարբերակը, որն ընդունվել էր մայիսի 14-15-ին Մոսկվայում ՌԴ նախագահի անձնական ներկայացուցչի, Թուրքիայի, ԱՄՆ հատուկ ներկայացուցիչների հանդիպման ժամանակ: Ետևորդ հանդիպմանը մասնակցեց նաև ԵԱՀԿ Մինսկի խորհրդատու Նախագահի ներկայացուցիչը⁹:

Նախարարում նշվում է, որ փաստաթուղթը հիմնված է ՌԴ նախագահ Բ.Ելցինի միջնորդական նախաձեռնության եւ Անկարայում իրենց առաջին հանդիպման ժամանակ ԱՀ նախագահ Ա.Լեյքիի եւ ՀՀ նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանի քարի կամքի վրա: Եոթն պետությունները ԵԱՀԿ Մինսկի խորհրդատու Նախագահի ներկայացուցչի հետ միասին կոչ են անում հակամարտող բոլոր կողմերին իրենց վերաբերող բոլոր մասերով անհապաղ կատարել ՄԱԿ-ի Ան ասիլիի 30-ի N 822/93 որոշումը, որը պարտադիր է բոլորի համար: ՄԱԿ-ի Ան-ի այդ որոշումը կենսագործելու համար որոշվեց առաջարկել ճշտված «Անհետաձգելի միջոցառումների ժամանակացույց»¹⁰:

Ի վերջո հայկական կողմից միակողմանի զիջումներ պահանջող «3+1» նախաձեռնությունը մայիսի 26-ին ընդունվեց Հայաստանի իշխանությունների կողմից: ՀՀ նախագահի մայիսի 26-ի հայտարարության մեջ ասվում է. «ՀՀ-ն, տալով իր համաձայնությունը «3+1» նախաձեռնության մայիսի 18-ի տարբերակին եւ պարտավորվելով լիովին իրագործել իրեն վերաբերող կետերը, մեկնում է այն համոզումից, որ նշված նախաձեռնությունը ընձեռում է տարածաշրջանում խաղաղության պայմաններ ստեղծելու առաջին լուրջ հնարավորությունը, որն իր հերթին հնարավոր է դարձնում քանակությունների միջոցով ԼՂ-ի հարցի խաղաղ կարգավորումը:

Այս դիրքորոշումը Հայաստանը նկատի է առնում ՄԱԿ-ի Ան-ի 822 բանաձևը, որի անհապաղ ամրագրված կիրառումը պարտադիր է բոլոր պետությունների ու կողմերի համար, ինչպես նաև պատերազմի ծավալումից ու խորացումից խուսափելու անհրաժեշտությունը տարածաշրջանի ներկրների անվտանգության տեսանկյունից...»¹¹:

Մայիսի 26-ին Հայաստանում ԼՂՀ մշտական ներկայացուցչի Մ.Սարգսյանը Հայաստանում Ռուսաստանի եւ ԱՄՆ դեսպաններին հանձնեց, նաև ԵԱՀԿ գործող նախագահի տիկին Մ.Ռեպյախին ուղարկեց ԼՂՀ իշխանությունների պաշտոնական պատասխանը, որը ստորագրել էին ԼՂՀ Գև. նախագահի պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանը եւ ԼՂՀ ՊՊԿ նախագահ Ռ.Քոչարյանը: ԼՂՀ իշխանությունները մերժեցին նոր առաջարկները՝ բավականին հիմնավորված պատճառաբանությամբ¹²:

Հունիսի 3-ին առանց Հայաստանի, ԼՂՀ եւ Ադրբեջանի մասնակցության Հոռուս կայացած ԵԱՀԿ խորհրդատուները հանդես եկավ մի նոր, այսպես կոչված «9+1» նախաձեռնությամբ: Հայաստանին, ԼՂՀ-ին, Ադրբեջանին ներկայացվեց նրկո փաստաթուղթ. մեկը Մինսկի խորհրդատուների հանձնարարությամբ ԼՂ հարցով Մինսկի խորհրդատուների նախագահ Մ.Ռաֆայելիի «Նամակն» էր, մյուսը՝ այդ «Նամակին կից՝ գրությունը, որն այլ կերպ կոչվում էր «Անվտանգության խորհրդի 822 բանաձևի իրագործման անհապաղ միջոցառումների ժամանակացույց»: Ըստ նախաձեռնության հեղինակների, նրկո փաստաթուղթն էլ «ունի միևնույն արժեքը»: Նամակում նշված էր «Նետնյալ ներկրները՝ Գերմանիան, ԱՄՆ, Բելառուսը, Ֆրանսիայի Հանրապետությունը

հուղիայի Հանրապետությունը, ՌԴ, Եվգիան, Չինո-Սիոպակիայի Հանրապետությունը եւ Յուրքիան, խնդրել են ինձ, որպես ԵԱՀՆ Մինսկի խորհրդածողովի նախագահի, փոխանցել Ձեզ կից առաջարկությունը:

Նրա նպատակն է ՄԱԿ-ի ԱՆ քանաձեռի բոլոր կետերի կատարումը եւ հասկալանալան քաղաքական եւ թշնամական գործողությունների դադարեցման ձեռքբերումը երկարաժամկետ զինադադար հաստատելու նպատակով, ինչպես նաեւ գործերի դուրս բերումը Բելաբարի ու Ադրեբայանի վերջերս բռնագալթած այլ շրջաններից, եւ ԵԱՀՆ Մինսկի խորհրդածողովի շրջանակներում հալամարտության կարգավորմանն ուղղված քանակությունների վերսկսումը:

Առաջարկությունը ներկայացված է նամակում եւ նրան կից ԱՆ N822 քանաձեռի կատարմանն ուղղված անհետաձգելի միջոցառումների ժամանակացույցում, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի հավասար ուժ:

Եւ կգանկանայի նաեւ ընդգծել, որ առաջարկության մեջ նշված վերահսկողության առաջարկության նախապատրաստումը գործնականում ավարտված է եւ ԵԱՀՆ գրասենյակի նախագահը պատրաստ է այն ուղարկել առաջարկությունն ընդունվելուն պես:

Կից ժամանակացույցի եւ խաղաղարար գործընթացի կարգավորմանն ուղղված այլ միջոցառումների կատարման ժամանակ առաջացած տեխնիկական ռազմական խնդիրների եւ այլ տեխնիկական հարցերի լուծմանն աջակցելու նպատակով՝ Մինսկի խումբը կստեղծի միացյալ համակարգող հանձնաժողով: Հանձնաժողովը հանդիպում կանցկացնի ԵԱՀՆ առաջնության կենտրոնականում՝ առաքելության ղեկավարի նախագահությամբ:

822 քանաձեռի համաձայն, կողմերը պետք է դադարեցնեն բոլոր ռազմական եւ «թշնամական գործողությունները»: Այն նախատեսում է նաեւ տրանսպորտային հաղորդակցությունների եւ կապի նորմալ գործունեության համար խոչընդոտների վերացումը: Այս գործողության մասին կեպտարավի, եւ այն կսկսվի հռոմում Մինսկի խմբի խորհրդածողովի բացմանը նախորդող մեկ շաբաթվա ընթացքում:

Ռազմական գործողությունների դադարեցմանը նախատեսված է հասնել 60 օրվա ընթացքում սկսած հունիսի 18-ից, այն հաշվառումով, որ այդ ժամանակահատվածը թափական կլինի Մինսկի խորհրդածողովի բացումն ապահովող բոլոր գործողությունների կատարման համար: Վաղուց արդեն Մինսկի խմբի շրջանակներում համաձայնություն է ձեռք բերվել առ այն, որ մինչեւ Մինսկի խորհրդածողովը ռազմական գործողությունների դադարեցումը կձեռափոխվի ռազմական գործողությունների մշտական դադարեցման: Այն դեպքում, եթե Մինսկի խորհրդածողովը չսկսի գործել 80 օր սկզբնական ժամկետի ավարտից հետո, ռազմական գործողությունների դադարեցումը մեկնակիցում կվերսկսվի հաջորդ 60 օր ժամանակահատվածում:

ԵԱՀՆ առաքելությունը անհապաղ կտեղեկացնի խախտումների մասին ԵԱՀՆ-ին անհրաժեշտ քայլեր ձեռնարկելու հնարավորություն ընձեռելու համար:

Ռազմական գործողությունների դադարեցման մասին հայտարարելու հետ մեկտեղ կողմերը պետք է հրապարականորեն հավաստեն, որ խախտման դեպքում իրենք կպատժեն մեղավորներին:

822 քանաձեռի համաձայն, կողմերը պետք է բոլոր, հատկապես «ժամանաբախության» շրջաններ անարգել մտադր գործելու հնարավորություն ստեղծեն միջազգային մարդասիրական օգնություն ցուցաբերելու համար եւ «հետեւեն մարդասիրական օրենքի սկզբունքներին ու կանոններին»:

822 քանաձեռի համաձայն, կողմերը պարտավոր են «ձեռնադառնալ մնալ իմանաարգի խաղաղ լուծմանն ու Մինսկի խաղաղ գործընթացին խոչընդոտող գնակացած գործողություններից»:

Խնդրում են Ձեզ հաստատել այս առաջարկության ընդունումը՝ ստորագրելով վերոհիշյալ նամակն ու ժամանակացույցը, եւ դրանք ինձ վերադարձնել մինչեւ 1993թ. հունիսի 11-ի Ժ. 12.00-ը»¹³:

Նման պայմաններում «ներքին» եւ «արտաքին» ճնշումներ գործադրվեցին ԱՀՏ օրենսդրմանը մարմնի վրա ստիպելով ստորագրել նշված փաստաթուղթը:

Հունիսի 9-ի կեսգիշերին կարճատև աշխատանքային ալցով Երևան ժամանեց ՌԴ մի շարք կարեւորագույն գերատեսչություններից բարձրատիճան անձանցից բաղկացած պատվիրակությունը: ՌԴ ԱԳ նախարար Անդրեյ Կոզիրնի եւ ՌԴ անվտանգության

նախարար Վիկտոր Բարաննիկովի գլխավորած պատվիրակության կազմում ընդգրկված էին նաև ՌԴ պաշտպանության առաջին փոխնախարար Բորիս Գրոմովը, ԱԳ փոխնախարար Բորիս Պաստուխովը, ԼՂ հիմնախնդրի կարգավորման Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Վլադիմիր Կազիմիրովը և Ռուսաստանի սահմանապահ զորքերի հրամանատար Վլադիմիր Շլյախովը:

Կառավարության ընդունվողությունների տանը տնդի է ունեցավ ՀՀ նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանի, ՀՀ ԱԳ նախարար Վ.Փափազյանի, ԱԳ փոխնախարար Ժ.Լիպարիտյանի և արտակարգ հանձնարարությունների գծով դեսպան Դ.Շահնազարյանի 15 րոպեանոց հանդիպումը Ա.Կոզիրևի, Վ.Բարաննիկովի, և Վ.Կազիմիրովի հետ: Դրան անմիջապես հաջորդեց վերջիններիս՝ շուրջ 10ամ 40րոպե տևած հանդիպումը ԼՂՀ Գև նախագահի պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանի ու ԼՂՀ ՊՊԿ նախագահ Ռ.Քոչարյանի հետ¹⁴: Հանդիպման նպատակն էր ԼՂՀ իշխանություններին համոզել որակապես պատասխան տալ Ռաֆայելիին¹⁵:

Հանդիպումը հետաքրքիր է նաև նրանով, որ Ռուսաստանի բարձրաստիճան ներկայացուցիչները այդպիսի տեղական գրույցի էին նստել մի պետության ներկայացուցիչների հետ, որը իրենց իսկ կողմից ճանաչված չէր: Ինչն էր շահագրգռում Ռուսաստանին գնալ այդ քայլին: Գուցե Ադրբեջանի ներքին կացությունն ու այստեղ կատարվող իշխանափոխությունը, որը ձեռնադրու էր Ռուսաստանին: Եւ ռուսական դիվանագիտությունը, գտնվելով անորոշության մեջ, ճիգեր էր գործադրում փրկել Ա.Էլչիբեյի հեղինակությունը:

Եթե փորձենք Արցախի «դրական» պատասխանից հետո մոգելավորել իրադրությունը, ապա այն կարող է զարգանալ հետևյալ կերպ. Զեյթաջարի դատարկումով Ադրբեջանի ներկայիս կառավարությունը լուծում էր երկու հարց՝ խուսափում է թագնական և բարոյական պարտությունից և լրացուցիչ կովան է ստանում հեղինակությունը բարձրացնելու և իշխանությունը պահելու համար:

Իսկ վերջին բանակցային գործընթացների դրական հատկանիշներից մեկն էլ այն է, որ Ստեփանակերտն իրականում ընդունվում էր որպես հակամարտող կողմ, նրա մերժումները և ձգձգումները չէին անտեսվում և միջազգային հասարակությունն արդեն վարժվել էր Արցախից պատասխան ակնկալել:

Իրերի տարբերությունից նկնելով՝ Արցախի իշխանություններին մնում է ձգձգել բանակցությունների գործընթացը, որպեսզի Ադրբեջանում տիրող ներքաղաքական ճգնաժամը ավելի խորանա և Զեյթաջարի հարցը, գոնե առժամանակ, ժամկվի նոր իրադարձություններով ու կորցնի իր սրությունը: Այս տարբերակի համար բավարար հիմքեր կան՝ նկնելով նրանից, որ որպես պատճառ կարելի է առաջ քաշել նաև Ադրբեջանի ներքին իրադրության անկայունությունը, որը կարող էր հանգեցնել քաղաքացիական պատերազմի ու կասկածի տակ էր դնում Ադրբեջանի բանակի կառավարելիությունն ու ադրբեջանական կառավարության տված նրաշխիքների հուսալիությունը, հատկապես, որ խոսվողության մեջ գտվող շրջանների մեծ մասը Զեյթաջարի շրջանին սահմանակից էին:

Հունիսի 11-ին ԼՂՀ Գև նախագահության պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանը նամակ հղեց Մ.Ռաֆայելիին, ուր ասվում էր. «Հարգարժան պարոն Ռաֆայելի, Ձեր նամակի «ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի N 822/93 բանաձևի իրականացման ժամանակացույցի» քննարկումը ԼՂՀ Գև նախագահության ընդլայնված նիստում լուրջ տարածայնություններ առաջացրեց ԼՂՀ ղեկավարության և ԼՂՀ պաշտպանության բանակի հրամանատարական կազմի միջև, ինչը, փաստորեն, վերաճեց ներքաղաքական ճգնաժամի: Իրավիճակը կարող է դառնալ անվերահսկելի:

Մենք անում ենք հնարավոր ամեն ինչ՝ առճակատումը կանխելու և բացատրելու քննարկման ներկայացված փաստաթղթերի դրական կողմերը: Առաքելությունները հիմնված են ԼՂՀ ժողովրդի հերթական անգամ խաբված լինելու մտավախության վրա:

Անհրաժեշտ են ժամանակ և ջանքեր համոզելու մարդկանց, որոնց հոգեբանությունը ձեռավորվել է Ադրբեջանի ագրեսիայի պայմաններում, որ նպատակահարմար է խելամիտ են կրակի դադարեցմանն ուղղված առաջարկները: Քանի որ վերջնական որոշում ընդունված չէ, անհրաժեշտություն առաջացրել Ձեր ներկայացված փաստաթղթերը լրացուցիչ քննարկելու:

Մենք ապավինում ենք Ձեր և ինչպիսի անդամ երկրների ներկայացուցիչների կողմից ԼՂՀ ներքաղաքական իրավիճակի ողջ բարդության ընկալմանը և դրա կայունության հասնող Ձեր շահագրգիռությունը:

Գտնում եմ, որ մոտ օրերս հնարավոր է ԼՂՀ վերջնական դիրքորոշման որոշակիացում»¹⁶:

Երևի Ստեփանակերտն իր պատասխանը պայմանավորում էր Ադրբեջանի պատասխանով՝ օգտվելով «Ժամանակացույցի» ստորագրման ժամկետի ընձեռած ժամանակային խտանակումների հնարավորությունից: Ադրբեջանի մերժողական պատասխանի դեպքում հնարավոր էր նախաձեռնությանը դրական պատասխան տալ՝ հաշվի առնելով դրա վտանգավորությունը:

Սակայն Երևանում այս պատասխանը բացահայտ դժգոհություն առաջացրեց, բայց ՀՀ ԱԳ առաջին տեղակալ Ժ.Լիպարիտյանը պայմանավորվածություն ձեռք բերեց Խուսիսյի Մինսկի խմբի նախագահ Մարիո դե Սիլայի, իսկ հետո Մ.Ռաֆայելիի հետ դադարալույս պատասխանի հետաձգման վերաբերյալ¹⁷:

Մասնա պայմաններում արտաքին ճնշումների ազդեցության տակ ՀՀ իշխանությունները փորձում էին ամեն գնով ստանալ Ղարաբաղի դրական պատասխանը, եւ ահա Երևանը հանդես եկավ հանկարծակի պահանջով, ըստ որի ԼՂՀ ղեկավարները, Գև Նախագահությանը բոլոր անդամների հետ, պետք է ժամանեն Գորիս՝ հանդիպելու Հայաստանի ղեկավարության հետ: Գորիս ժամանեցին ՀՀ նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանը, ՀՀ Գև Նախագահ Բ.Արարցյանը, ՀՀ նախագահի հատուկ հանձնարարությունների գծով անձնական ներկայացուցիչ Դավիթ Շահնազարյանը, ԼՂՀ Գև եւ ՊՊԿ անդամներ: Հանդիպումը կայացավ 1993թ. հունիսի 12-ին¹⁸: Հանդիպման իմնական նպատակն էր ամեն գնով սիրաշահել ԼՂՀ Գև Նախագահության անդամներին, որպեսզի նրանք ստորագրեն նշված փաստաթուղթը:

Սակայն ՀՀ նախագահի հույսերը չիրականացան՝ Գորիսում ԼՂՀ ղեկավարներից նա դուրսն ապաստան չստացավ: Հանդիպման ժամանակ ԼՂՀ Գև Նախագահի պաշտոնակատարը բանավոր համաձայնություն տվեց ստորագրել փաստաթուղթը, բայց վերջում կտրուկ հրաժարվեց է եւ ուղևորվեց Ստեփանակերտ:

Հունիսի 12-ի երեկոյան Ժիրայր Լիպարիտյանը տեղեկացրեց ՌԴ դեսպան Վ.Ստոլպինին, որ Պարաբաղյան երկու ղեկավարներն էլ համաձայնվել են ստորագրել «Ժամանակացույցը», բայց որոշել են այդ անել Ստեփանակերտում¹⁹:

Մինչդեռ՝ Ադրբեջանում արդեն սկսվել էին լայնածավալ ներքին խռովություններ՝ գնդապետ Ս.Հուսեյնովի գլխավորությամբ: Ապստամբական շարժման արդյունքում Ադրբեջանում տեղի ունեցավ պետական հեղաշրջում, հունիսի 15-ին խորհրդարանի նախագահ ընտրվեց Հ.Ալիևը, իսկ հունիսի 30-ին վարչապետությունն ստանձնեց 34-ամյա խոլարաբ գնդապետ Հուսեյնովը²⁰:

Հունիսի 12-ին օգտվելով Ադրբեջանում ստեղծված կացությունից, ԼՂՀ ԻՊՌԻ ստորաբաժանումները միաժամանակ մարտական գործողություն սկսեցին Ասկերանի եւ Մարտունի շրջանների ուղղությամբ²¹:

Անհրաժեշտ է նշել, որ Գորիսում ունեցած անհաջող հանդիպումից հետո մարտի 14-ին ՀՀ նախագահը հանդես եկավ ԼՂՀ իշխանություններին՝ քննադատող հետևյալ հայտարարությամբ. «ՀՀ-ն իր խորին մտահոգությունն է հայտնում վճռական պահերին որոշում կայացնելու, պատժանալիություն ստանձնելու հարցում ԼՂ իշխանությունների դրսևորված անկարողության, ինչպես նաև գինադադար հաստատելու բացառիկ պատենությունը չիրագործելու համար:

ՀՀ-ն վստահ է, սակայն, որ ԼՂ իշխանությունները կկարողանան բարձր կանգնել երկրորդական ու նախաձեռնության հետ շառչվող նկատառումներից՝ դրսևորելով իրենց իբրեւ իսկական ղեկավարներ, եւ, քանի դեռ ուշ չէ, անհրաժեշտ որոշում կայացնել ի շահ ԼՂ Ժողովրդի անվտանգության ու խաղաղության գիտակցելով սեփական Ժողովրդի ճակատագրի նկատմամբ ու պատմության առջև իրենց պատասխանատվությունը»²²:

Այնուհետև նույն օրը կնքեցին հետո ՀՀ նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանը հանկարծակի ուղղաթիռով ժամանեց Ստեփանակերտ: Դա նրա առաջին պաշտոնական այցն էր ԼՂՀ: Նախագահը պահանջեց շուտով երապիրել Գև Նախագահության նիստ²³: Նա իր հետ բերել էր մի կարծիք՝ գաղտնի քաղաքական փաստաթղթի նախագիծ, որը կոչվում էր «Պայմանագիր ՀՀ եւ ԼՂՀ միջև»²⁴: Այն պնդե է ստորագրելին ՀՀ նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանը, ԼՂՀ Գև Նախագահի պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանը եւ ԼՂՀ ՊՊԿ նախագահ Ռ.Քոչարյանը: Վերջինս կողմնակից էր փաստաթղթի ստորագրմանը, իսկ ինչ վերաբերում էր բանակի

հրամանատարությանը, ապա այն հայտարարել էր, որ կընդունի իշխանության ցանկացած որոշում²⁵:

Հունիսի 14-ի երեկոյան տնդի ունեցավ ԼՂՀ ԳԽ նախագահության եւ ՊՊԼ անդամների համատեղ նիստ: Նախկին ԼՂՀ ԳԽ մամլո քարտուղար Գ.Բաղդասարյանի եւ ԼՂՀ ԳԽ նախագահության որոշ անդամների տեղեկությունների համաձայն ՀՀ նախագահը փորձել է համոզել ԼՂՀ ԳԽ նախագահության անդամներին, որ Քելբաջարից հայկական ուժերի դուրս բերումը Ռուսաստանի դիվանագիտական ճնշման հետևանք է եւ այն չիրականացնելու դեպքում Հայաստանը կկորցնի Ռուսաստանին որպես դաշնակից, ինչը կարող է ճակատագրական լինել եւ Ղարաբաղի, եւ Հայաստանի համար: ԼՂՀ ղեկավարության վրա ազդելու համար օգտագործվել են նաեւ այնպիսի փաստարկներ, որոնք դուրս են դիվանագիտության եւ բանավեճերի ընդունված սահմաններից²⁶: Տարօրինակ էր ՀՀ իշխանությունների պահվածքը, որոնք փաստորեն փորձում էին Քելբաջարի հանձնման պատասխանատվությունը ամբողջովին գցել Ղարաբաղի իշխանությունների վրա: Ինչպես վկայում է ԼՂՀ նախկին ԳԽ նախագահի պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանը, Հայաստանը հետ էր քաշվում Քելբաջարից եւ հանձնելու դերը դնում Ղարաբաղի վրա²⁷:

Նիստի ժամանակ արձանագրվեցին հարցի վերջնական քննարկման հետևյալ արդյունքները. ԼՂՀ ԳԽ նախագահության 5 անդամներ, որոնցից 4-ը ՀՀ-ի անմղամներ էին, դեմ քվեարկեցին չվճարված փաստաթղթի ընդունմանը, իսկ նախագահության մյուս մասը հավաստելով ՀՀ նախագահի խոստումներին, կողմ քվեարկեցին: Այդ տեսակետից ազդու էին ունեցավ հետևյալ վկայումքը. չդիմադրվել Լ.Տեր-Պետրոսյանի ճնշումներին, ԼՂՀ ԳԽ նախագահի պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանը հրաժարվել ստորագրել եւ հրապարակել տվեց: Նախագահությունը ընդունեց նրա հրաժարականը, եւ «ԼՂՀ ԳԽ մասին» օրենքի համաձայն ԳԽ նախագահի պարտականությունները մինչեւ ԳԽ նստաշրջանը դրվեցին նախագահի առաջին տեղակալի պաշտոնակատար Կարեն Բաբոյանի վրա²⁸:

ԼՂՀ ԳԽ նախագահի նոր պաշտոնակատարը ստորագրեց «Անհապաղ միջոցառումների իրականացման ժամանակացույցը»: Այնուհետեւ այդ փաստաթղթին կից նամակով դիմեց ԵԱՀԽ Մինսկի խմբի խորհրդածոդովի նախագահ Մ.Ռաֆայելյանին, ուր ասվում էր. «Նախ եւ առաջ կցանկանայի մեկ անգամ եւս հավաստել ԼՂՀ ղեկավարության խաղաղություն ձգտումը եւ հավատարմությունը միջազգային ընկալակցության խաղաղաբար նախաձեռնությանը: Հաշվի առնելով 9 երկրների նախաձեռնության առնչությամբ ԼՂՀ-ում սրված իրավիճակը, ինչպես նաեւ դրանով թելադրված իշխանության փոփոխումը հանրապետությունում, որի հետեւանքով մի քանի ստորաբաժանումներ դուրս են եկել վերահսկողությունից, առաջարկում ենք միջոցառումների ներկայացված ժամանակացույցի ժամկետը երկարաձգել մեկ ամսով: Այդ երկարաձգումը մեզ հնարավորություն կտա կայունացնել իրավիճակը եւ ապահովել ստանձնած պարտավորությունների կատարումը: Դրա հետ մեկտեղ, մտահոգության տեղիք է տալիս խիստ պայթյունավտանգ իրավիճակում, որը կարող է հանգեցնել հակամիտությունի հետեւանքների: Նրկում առնելով, որ ԼՂՀ հարակից Ադրբեյջանի շրջանները վերահսկում են գինված ընդդիմության կողմից, որը մարտական գործողություններ է վարում կառավարական գոյքերի դեմ, խնդրում են ԵԱՀԽ համատեղել, որ Ադրբեյջանի ղեկավարությունը պատրաստ է եւ ի գործ է ապահովել Մինսկի 9 երկրների նախաձեռնության իրականացման ուղղությամբ իր ստանձնած պարտավորությունների կատարումը: Հուսով են, որ համատեղ ջանքերով մենք կհասնենք երկար ապաված խաղաղությանը»²⁹:

Այսպիսով, երկարատև պայքարից հետո, օգտագործելով հարմար պահը եւ լծակներ ՀՀ նախագահի կարողացավ ԼՂՀ-ում վերջնականապես կատարել իշխանափոխություն եւ բերել իր համար քարենկապ ուժեր:

Ամփոփում

ԼՂՀ ինքնապաշտպանական ուժերի կողմից Քելբաջարի ազատագրումից հետո Ղարաբաղյան հիմնախնդրի խաղաղ կարգավորմանն ուղղված միջնորդական ջանքերն ավելի աշխուժացան, եւ թվում էր, որ միջնորդները կկարողանան հասնել որոշակի հաջողությունների: Այնուամենայնիվ, վերջիններս կողմից ձեռնարկված քայլերը դրական ազդեցություն չունեցան ինչպես Ղարաբաղյան հակամարտության, այդպես էլ հիմնախնդրի կարգավորման գործընթացների վրա: Մեր կարծիքով, ձախողման գլխավոր պատճառն այն էր, որ միջնորդները, հիմնականում հետապնդելով աշխարհաքաղաքական շահեր, հետաքրքրված էին միայն հակամարտության հետեւանքների վերացումով՝ անտեսելով

հիմնախնդրի բուն էությունը: Բանակցային գործընթացի այդպիսի տարօրինակությունը առաջ բերեց տարաձայնություններ ԼՂՀ օրենսդիր մարմնի և ՀՀ նախագահի միջև, որոնք նախատեսին նրկվողմ հարաբերությունների վատթարացմանը: Սակայն ՀՀ նախագահը վարողացավ օգտագործել ընձեռված հնարավորությունը և ԼՂՀ-ում իրականացնել վերջնականապես իշխանավոխություն՝ բերնելվ իր համար բարենապատ ումեր:

Резюме

После освобождения Кельбаджара Силами самообороны НКР посреднические усилия, направленные на мирное разрешение карабахского конфликта, активизировались, и, казалось, посредникам удастся достичь определенных успехов. Тем не менее, шаги, предпринятые последними, не имели положительного влияния как на карабахский конфликт, так и на процессы разрешения проблемы. По нашему мнению, главная причина неудачи заключалась в том, что посредники, в основном преследуя геополитические цели, были заинтересованы только в ликвидации последствий конфликта, игнорируя саму суть конфликта. Такая странность переговорного процесса вызвала ряд противоречий между законодательным органом НКР и президентом РА, которые привели к ухудшению двусторонних отношений. Однако президенту РА удалось использовать предоставившуюся возможность для осуществления окончательной смены руководства НКР и приведения к власти удобных для себя сил.

Ծանոթագրություն

1. Վ.Բալայան, Արցախի պատմություն, Երևան, 2002, էջ 402:
2. «Երկիր», 10.04.1993թ.:
3. «Երկիր», 30.04.1993թ.:
4. Տ.Բալայան, Ղարաբաղյան հիմնահարցը և միջազգային դիվանագիտությունը. 1991-1994թթ., Երևան, 2004, էջ 73:
5. «Երկիր», 01.05.1993թ.:
6. «Երկիր», 13.05.1993թ.:
7. «Երկիր», 13.05.1993թ.:
8. «Արցախ», 08.05.1993թ.:
9. «Երկիր», 19.05.1993թ.:
10. Բ. Ուլուբաբյան, Արցախյան գոյապայքարի տարնգրություն, Երևան, 1997, էջ 678:
11. «Երկիր», 27.05.1993թ.:
12. «Արցախ», 01.06.1993թ.:
13. В.Б.Арутюнян, События в Нагорном Карабахе. Хроника. Часть V, Январь 1993г. – июль 1995г. Ереван, 1997, стр. 103-105, (այնուհետև՝ Վ.Բ.Հարությունյան):
14. «Երկիր», 11.06.1993թ.:
15. В.Ступишин, Моя миссия в Армению. Москва, 2001, стр. 218 (այնուհետև՝ Վ.Ստոպիշին):
16. «Երկիր», 12.06.1993թ.:
17. Վ.Ստոպիշին, նշվ. աշխ., էջ 219:
18. Հ.Աբրահամյան, Ճակատագրին ընդառաջ, Երևան, 2001, էջ 202:
19. Վ.Ստոպիշին, նշվ. աշխ., էջ 219:
20. Վ.Հարությունյան, նշվ. աշխ., V մաս, էջ 102: Հ.Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 203:
21. Վ.Բալայան, նշվ. աշխ., էջ 402-403:
22. «Երկիր», 15.06.1993թ.:
23. Հ.Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 203:
24. ԼՂՀ առաջին գումարման Գև քարտուղար, պատմական գիտությունների թեկնածու հանգուցյալ Վ.Հակոբյանի անձնական արխիվ:
25. «Երկիր», 15.06.1993թ.:
26. «Երկիր», 15.06.1993թ.:
27. ԼՂՀ նախկին առաջին գումարման Գև նախագահի պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանի հետ հեղինակի զրույցի գրառում, 17.06.2006:
28. «Արցախ», 17.06.1993թ.:
29. Բ.Ուլուբաբյան, նշվ. աշխ., էջ 694: